

λογίας τῶν ἐγγράφων ὅσον δὲ στρεφόμεθα χρονικῶς πρὸς τὰ ὀπίσω, τόσον σπανιώτεροι αἱ εἰδήσεις, τόσον δυσκολωτέρα ἢ λύσις τῶν ἐκάστοτε ἀναφυομένων τοιούτου εἵδους ζητημάτων. Ὁ Grumel καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν, ἡ προσπάθειά του δὲ αὕτη εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ἐπίσης νὰ μεταβληθῶν μέχρι τοῦδε παραδεδεγμένοι χρονολογίαί περὶ τῆς διαρκείας τῆς πατριαρχείας διαφόρων Πατριαρχῶν. Τοὺς λόγους τῆς ἀλλαγῆς τῆς χρονολογίας θὰ πραγματευθῆ ὁ Grumel ἐκτενέστερον ἄλλαχού.

Ἡ ἀγάπη καὶ ὁ ζῆλος διὰ τὴν συνέχισιν τοῦ ἔργου ἑνὸς μεγάλου Βυζαντινολόγου τοῦ L. Petit συνοδεύουν τὴν ἐργασίαν ταύτην. Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι καὶ τὰ δύο ταῦτα ἀπαραίτητα προτερήματα διὰ τοιούτου εἵδους ἐργασίας δὲν θὰ ἐκλείψουν μέχρι τέλους. Εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἰνστιτούτου, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ Ἀκαδημίας, οὔτε δὲ ἀπὸ τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν δραστηριότητα ἑνὸς μόνου ἐργάτου τῆς ἐπιστήμης, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ παρουσιασθῆ ποτε ἔλλειψις συνεχιστῶν τοῦ ἔργου, εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι θὰ ἀχθῆ τὸ ἀναληφθὲν κολοσσιαῖον τοῦτο ἔργον αἰσίως εἰς πέρασ. Αἱ εὐχαί μας, συγχρόνως δὲ καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη μας, ἄς τὸ συνοδεύουν!

Α. ΣΙΓΑΛΑΣ

Τιμοθέου Πυθαγόρου Θέμελη, Ἀρχιεπισκ. Ἰορδάνου καὶ Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου ἐν Βηθλεέμ, Ἡ Ἱερουσαλήμ καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς. Ἐν Ἱεροσολύμοις 1932, τόμ. Α' - Β' σ. 1487.

Τὰς πρώτας εἰδήσεις περὶ τῶν μνημείων τῆς Ἱερουσαλήμ μετὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἱστορικὸν Εὐσέβιον καὶ τὸν λατῖνον πρεσβύτερον Ἱερώνυμον παρέχουσιν οἱ ἐπισκέπται τῶν Ἁγίων Τόπων, ὧν ἱκανοὶ κατέλιπον περιγραφὰς αὐτῶν, τὰ λεγόμενα «Ὀδοιπορικά». Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἤρξαντο μελετώμενα τὰ μνημεῖα τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τῆς Παλαιστίνης ἐν γένει. Τὰς ἀρχαιολογικὰς ταύτας μελέτας ἐνίσχυσαν αἱ ἀπὸ τῆς δ' δεκαετηρίδος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀρξάμενοι ἀνασκαφαί. Τοιοῦτο δ' ἐνδιαφέρον παρουσίασαν αἱ σχετικαὶ μελέται, ὥστε τῷ 1865 συνέστη καὶ εἰδικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἐν Λονδίῳ ὑπὸ Ἀγγλων ἀρχαιολόγων, «Palestine Exploration Fund», ἣτις διὰ Σουλτανικοῦ φερμανίου ἀποκτήσασα τὸ προνόμιον τῶν ἀνασκαφῶν, ἐσυστηματοποίησεν ταύτας. Μετὰ τῶν Ἀγγλων συνειργάσθησαν καὶ Γερμανοί, ἰδρῦθῆ δὲ τῷ 1877 ἐν Λειψία καὶ εἰδικὴ Γερμανικὴ ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία «Deutscher Verein zur Erforschung Palästina's», μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης τοὺς Γερμανοὺς μεθοδικότητος προβάσα εἰς τὰς Παλαιστινολογικὰς ἐρεῦνας. Εἰς ταῦτα δὲν ὑστέρησαν καὶ οἱ Γάλλοι ἀρχαιολόγοι, ἀξιοσημείωτοι δὲ ὑπῆρξαν αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι τοῦ De Vogüé, τοῦ Clermont-Ganneau, τοῦ V. Guérin καὶ ἄλλων νεωτέρων, μετὰ τῶν ὁποίων διακρίνονται οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐγκατεστημένοι

καὶ ἐργαζόμενοι Δομινικανοὶ μοναχοί. Κυριολεκτικῶς δὲ τεραστία εἶναι ἡ βιβλιογραφία τῶν ἀρχαιολογικῶν περὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ τῆς Παλαιστίνης συγγραμμάτων.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης μέχρι τοῦδε μόνος ὁ ἀρχιμανδρίτης Βενιαμὴν ἔχει συγγράψῃ καὶ δημοσιεύσει εἰδικὴν ἀρχαιολογικὴν καὶ τοπογραφικὴν πραγματείαν, τὸ «Προσκυνητᾶριον τῆς Ἁγίας Γῆς» (1877), ἀλλ' εὐτυχῶς, κατ' αὐτάς, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σεβ. Ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου κ. Τιμοθέου εἰς δύο τόμους (ἐν συνεχείᾳ σελίδων) τὸ ἀνωτέρω ἔργον, οὗτινος τὰ ἐπὶ μέρους κεφάλαια ἀπὸ ἐτῶν παρετίθεντο ἐν τῷ ἀρίστῳ περιοδικῷ «Νέα Σιών». Ὁ σ. τοῦ λαμπροῦ τούτου καὶ πολυμύχθου ἐπιστημονικοῦ ἔργου, εἰδικευθεὶς περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ γενικῶς τῆς Παλαιστίνης, ἦτο ὁ μόνος ἐνδεδειγμένος, ὅπως φιλοπονήσῃ καὶ δωροφορήσῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην ἐργασίαν τιμῶσαν, ἀληθῶς, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα.

Τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖ εἰς δέκα κεφάλαια, πραγματευόμενος ἐν αὐτοῖς ἀπὸ πάσης ἐπόψεως τὴν τοπογραφίαν καὶ ἀρχαιολογίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ, κατὰ τὸ ἑξῆς διάγραμμα :

α) Περὶ τῶν ὀνομάτων τῆς Ἱερουσαλὴμ.

β) Περὶ τῶν λόφων: Σιών, Ἀκρα, Μορία Ὀφλαῖς, Βεζεθά.

γ) Περὶ τῶν Φαράγγων: Ἰωσαφάτ, Κέδρων, υἰῶν Ἐννόμ, Ταφέθ, Τυροποιῶν.

δ) Περὶ τῶν Τειχῶν.

ε) Πύλαι καὶ Πύργοι.

στ) Οἰκοδομήματα, Ναός, Συναγωγαί, Ὀδοί, Πλατεῖαι, Ἀγοραὶ καὶ ἕτεροι οἰκοδομαί.

ζ) Τόποι τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ναός τῆς Ἀναστάσεως.

η) Κούββετ-ἐλ-Σάχρα, Ὄρος Ἐλαιῶν, Διάφοροι Μοναί.

θ) Τάφοι ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ.

ι) Ὑδατα τῆς Ἱερουσαλὴμ. Πηγαὶ καὶ δεξαμεναί.

Διὰ τοῦ διαγράμματος τούτου ὁ σ. ἐξήντηλε πάντα τὰ θέματα τὰναγόμενα εἰς τὴν τοπογραφίαν καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ. Ἐχων ὑπ' ὄψιν του τὴν ἀπέραντον ξένην φιλολογίαν ἐπὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν θεμάτων τούτων, ζῶν δὲ καὶ ἐργαζόμενος ἐπὶ τόπου καὶ αὐτοπροσώπως ἐρευνῶν τὰ μνημεῖα, κρίνων καὶ ἀνακρίνων τὰς γνώμας τῶν ξένων καὶ ἰδίων σχηματίζων ἐπὶ ἐκάστης λεπτομερείας γνώμην, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν καὶ τῶν τοπογραφικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν δεδομένων, κατῴρθωσε νὰ παρουσιάσῃ ἔργον οὐχὶ ἀπλῶς πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἑλλείψεως εἰδικοῦ ἀρχαιολογικοῦ περὶ Ἱερουσαλὴμ συγγράμματος, ἀλλὰ καὶ ἄξιον τῆς προσοχῆς παντὸς ἀρχαιολόγου καὶ ἐρευνητοῦ τῶν μνημείων τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐπιστήμονος.

Δὲν παρατίθενται δὲ ξηρῶς τὰ ἀρχαιολογικὰ καὶ τοπογραφικὰ συμπεράσματα ἐπὶ ἐνὸς ἑκάστου μνημείου, ἀλλὰ συνεκτίθεται καὶ ἡ ἱστορία αὐτοῦ. Ἰδίως εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ὅστις ἀποτελεῖ τὸ κέντρον πάντων τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τὴν κορωνίδα αὐτῶν, ἀφίερωσεν ὁ σ. μακρὰν ἔρευναν ἐκ σελίδων 517 τῆς ὅλης συγγραφῆς (ἀπὸ σελ. 570 μέχρι σελ. 1087). Ἐν τῇ ἐρεύνη ταύτῃ συνεκτίθενται ἅπασαι αἱ περιπέτειαι τοῦ μνημείου, ἥτοι ἡ ἰδρυσις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἢ μᾶλλον τῶν Ναῶν Γολγοθᾶ, Μαρτυρίου καὶ Ἀναστάσεως, ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, καὶ ὁ περαιτέρω ἐπὶ τῶν ἐφεξῆς χριστιανῶν ἐλλήνων τοῦ Βυζαντίου αὐτοκρατορῶν πλουτισμὸς αὐτοῦ, ἢ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστροφή (614) καὶ ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ, ἢ νέα ὑπὸ τοῦ Χάκεμ καταστροφή καὶ νέα ἀνοικοδόμησις (1048), ἢ κατάστασις τοῦ Ναοῦ ἐπὶ Σταυροφόρων, περαιτέρω ἀπὸ τοῦ 1β' αἰῶνος μέχρι τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τῆς Παλαιστίνης (1517), αἱ ἀποπειραι τῶν ἑτεροδόξων μοναχῶν πρὸς κατάληψιν τοῦ Ναοῦ, τὰ ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου σχετικὰ πρὸς τὸν Ναὸν καὶ τὰ λοιπὰ Προσκυνήματα γεγονότα, τέλος ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ 19' αἰῶνος πυρπόλησις καὶ ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ καὶ πᾶσαι αἱ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐξικνούμεναι λεπτομερείαι.

Ἐξετάζων ὁ σ. ἐν ἑκάστῳ τῶν μνημείων, παρενίρει πλείστας διαφοριστικὰς λεπτομερείας, δὲν παραλείπει δὲ καὶ συναφῆ θέματα, σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ. Οὕτω λ.χ. προτάσσει ἐν κεφάλαιον περὶ τῶν ὀνομάτων τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἐπιτάσσει τῆς ὅλης συγγραφῆς ἕτερον κεφάλαιον περὶ τῶν ὑδάτων τῆς Ἱερουσαλήμ, τῶν πηγῶν καὶ τῶν δεξαμενῶν, μὴ παραλείπων καὶ τὸ λίαν ἐνδιαφέρον θέμα «περὶ τῆς ἱαματικῆς δυνάμεως τῶν ὑδάτων», διὰ τῆς ἐκθέσεως τοῦ ὁποίου κατακλείει τὴν ὅλην συγγραφὴν, ἐπισυνάπτων καὶ πίνακα ὀνομάτων. Εὐτυχῆσας νὰ γράψῃ ἐπὶ τόπου τὴν τοπογραφίαν καὶ ἀρχαιολογίαν τῆς Ἱερουσαλήμ ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ ἅπασαν τὴν ἀπέραντον σχετικὴν φιλολογίαν, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ ἀνεκδότους πηγὰς ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος. Παρατίθησι δ' ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀφηγήσει καὶ ἱκανὰ ἀνέκδοτα ἔγγραφα, ἀναφερόμενα ἰδίως εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Προσκυνημάτων.

Οὕτω δὲ τὸ προκείμενον ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς τοπογραφικὴν καὶ ἀρχαιολογικὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ καὶ συμβολὴν πολυτιμον εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων καὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Προσκυνημάτων. Ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἄξιος θερμοῦ συγχαρητηρίων, διότι ἠδυνήθη νὰ πλουτίσῃ τὴν ἑλληνικὴν Ἱεροσολυμιτικὴν φιλολογίαν διὰ τοιούτου περὶ τῶν Μνημείων τῆς Ἱερουσαλήμ ἔργου, εὐχόμεθα δὲ νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἐπιστημονικὰς ἀρχαιολογικὰς αὐτοῦ ἐρένας καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τῆς Παλαιστίνης Χριστιανικὰ Μνημεῖα.

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ